

Історія книжкової культури України

У засіданні секції «Історія книжкової культури України», яке відбулося 5 жовтня 2016 р., взяло участь понад 50 книгознавців, істориків рукописної та друкованої книги й бібліотечної справи, мистецтвознавців. Насамперед це співробітники Інституту книгознавства НБУВ, Інституту рукопису НБУВ, Українського католицького університету, Бібліотеки імені акад. М. О. Лавровського Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, Науково-технічної бібліотеки ім. Г. І. Денисенка Національного технічного університету «Київський політехнічний інститут», Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського, Національної парламентської бібліотеки України, Національної бібліотеки України для дітей, Київського національного економічного університету ім. В. Гетьмана. До роботи секції долучилися і зарубіжні колеги з Центральної наукової бібліотеки НАН Білорусі (Мінськ) та бібліотеки Латвійського університету (Рига).

Тема «Історія книжкової культури» була обрана для обговорення на секції не випадково, адже саме широка джерельна база – фонди рукописних книг, стародруків, рідкісних та цінних видань XIX – першої половини XX ст., зарубіжної україніки у

бібліотечних фондах – дає змогу, вивчаючи конкретні книжкові пам'ятки, робити коректні узагальнення книгознавчих характеристик видань, певних історико-культурних явищ.

Учасникам засідання було запропоновано для обговорення кілька блоків питань: теорія книжкової культури та книгознавства; презентації наукових проєктів з книжкового пам'яткознавства; дослідження окремих книжкових пам'яток; дослідження тематичних чи видових зібрань у бібліотечних фондах; історичні бібліотеки у складі сучасних бібліотечних фондів; дослідження різних категорій видавничої продукції. У вступному слові директор Інституту книгознавства НБУВ, д-р іст. наук, професор **Г. І. Ковальчук** поінформувала присутніх про ухвалення нових документів, важливих для спеціалістів, котрі працюють з історичними книжковими пам'ятками. Це, насамперед, оновлений «Порядок відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань до Державного реєстру національного культурного надбання», затверджений наказом Міністерства культури України від 14.06.2016 № 437, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 08 липня 2016 р. за № 936/29066. На Національну бібліотеку України імені

В. І. Вернадського, за цим Порядком, покладено збирання та зведення інформації про книжкові пам'ятки, що зберігаються в установах Національної академії наук України. В свою чергу, НБУВ підготувала Положення про книжкові пам'ятки, рідкісні та цінні фонди (колекції), що зберігаються в установах Національної академії наук України, а також Правила користування ними.

Виступаючи з доповіддю, присвяченою теоретичним та термінологічним питанням історії книжкової культури, **Г. І. Ковальчук** наголосила, що історія книжкової культури є актуальним науковим напрямом історико-книгознавчих досліджень, комплексною дисципліною, яка, крім історії книговидання, вивчає всі процеси, пов'язані зі створенням і функціонуванням книги в суспільстві, стан культури певного історичного періоду загалом і культури книги зокрема, включаючи вибір текстів, їхню тематику та жанри, редакційну культуру, зміни технології виготовлення книги, розвиток мистецтва книги, зміни форматів, матеріалів оправ чи оформлення обкладинок тощо. У нерозривному зв'язку з цим постає культура книгорозповсюдження через книжкову торгівлю чи бібліотечну справу, а також культура споживання книжкової продукції, тобто культура читання, збирання, захоплення книгами. І, нарешті, третій складник – культура книгоопису. Виокремленими компонентами книжкової культури позначаються не лише книги, тобто текстові матеріали (рукописні чи друковані), але й інші види передавання знакової інформації – ноты, карти, зображення. Безперечно, книжкова культура змінювалася з часом, залежно від розвитку виробничої сфери продуктування книжок, від розвитку політичних і громадських відносин, науки та культури, насамперед – літератури, а найголовніше – від стану освіченості суспільства, від вміння й звички людей читати та писати.

Директор Інституту рукопису НБУВ, д-р іст. наук, професор чл.-кор. НАН України **Л. А. Дубровіна** відзначила, що поняття «книга», «книжкова культура» є базовими книгознавчими категоріями і, водночас, найбільш дискусійними в теорії книгознавства. Складності створення універсальної теорії книги та книжкової культури пояснюються тим, що книга впродовж віків була основним комплексним засобом соціальної комунікації і виконувала різні функції. Доповідачка розглядає рукописну книгу як факт книжної культури і артефакт рукописно-книжної спадщини, а також як комплексне джерело з історії духовної культури. Рукописна книга та рукописно-книжна культура співвідносяться як окреме і ціле, де рукописна книга є частковим, але системоутворюючим явищем рукописно-книжної культури. На переконання дослідниці, категоріальне поняття книги абстрагується від факту конкретної книги, у сукупності книжкової продукції вона виступає чинником рукописно-книжної культури, що акумулює всю різноманітність питань створення та поширення книги культури середньовічного періоду. Тому сьогодні в теорії книгознавства доцільно визначитися з поняттями «культура книги», «книжкова культура» та «книга в культурі», що уможливить представлення різних площин книгознавчих понять та комунікаційних функцій книги.

Доцент Українського католицького університету, канд. іст. наук **В. Я. Фрис** у доповіді «Книжна культура в Україні XI–XVII ст.: термінологія, проблеми, методи досліджень» аналізуючи історію, сучасний стан дослідження книжної культури в Україні, визначила відповідні джерела та підкреслила сутнісне навантаження основних термінів, які є визначальними для цього напрямку досліджень. Доповідачка окреслила коло питань, пов'язаних з книжною культурою в Україні (X–XVII ст.), які і сьогодні потребують ґрунтовних досліджень. Пропонуючи новітні методи роботи над вказани-

ми проблемами, **В. Я. Фрис** детально зупинилася на особливостях формування книжкової культури в сусідніх державах, на роботі бібліотечних установ, що займаються її вивченням (Білорусь, Росія), підкреслила необхідність створення єдиного наукового центру, котрий би визначав актуальні напрями історико-книгознавчих досліджень в Україні.

Теоретичні викладки стосовно першого блоку питань завершилися дискусією щодо використання термінів «книжна» чи «книжкова» культура, адже в наукових публікаціях активно вживаються обидва визначення. Було досягнуто згоди, що термін «книжна культура» доцільно застосовувати до рукописної книжності; коли ж йдеться про друковану книжку, то тут варто вживати термін «книжкова культура».

Важливе місце в роботі секції посіли презентації наукових проектів наших колег з інших країн. Завідувач відділу ЦНБ НАН Білорусі **О. В. Стефанович** ознайомив присутніх з цілою низкою міжнародних історико-книгознавчих проектів Центральної наукової бібліотеки НАН Білорусі, серед яких, насамперед, варто виокремити укладання фундаментального каталогу «Библиотека Радзивиллов Несвижской ординации». Магістр соціальних наук, експерт бібліотеки Латвійського університету **В. Клуґа** поділилася досвідом роботи бібліотеки Латвійського університету щодо виявлення автографів та дарчих написів на книгах латиською мовою до 1940 р.

Специфіку досліджень книжкових пам'яток презентували дві доповіді: реставратора Наукової бібліотеки ЛНУ ім. І. Франка **С. А. Волощенко** про Церковний устав XVII ст. з фондів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаніка (характеристика побутування, кодикологічні особливості, структура та зміст рукописної пам'ятки) і старш. наук. співробітника НБУВ, канд. іст. наук **Ю. К. Рудакової** щодо атрибуції за допомогою світових електронних ресурсів невеликого за обсягом видання (6 арк.) без титульного аркуша. Назва видання – «*Dictamen iocudu ualde stilo elegati conscriptu*» сформульована за початковим реченням, вихідні відомості визначені за бібліографією, друк датується приблизно 1495 р. Тож видання зараховано до складу колекції найбільш ранніх за часом друку видань – інкунабул.

Особливою оригінальністю вирізнялася доповідь зав. відділу НБУВ, канд. мистецтвознавства **Г. М. Юхимця**. Вона була присвячена зібранню запрошень на українські культурні заходи і, насамперед, художні виставки в Україні та виставки українських мистців за межами країни. Доповідачка продемонструвала найбільш цікаві запрошення із зібрання, зокрема, найдавніше запрошення-каталог «Виставка картин Христиана и Юлії Кронъ въ Киевскомъ городскомъ музее», датоване 1911 р.; запрошення на виставку видатного українського художника Порфирія Денисовича Мартиновича (1850–1933), що експонувалася 1951 р. в Харківському державному музеї образотворчого мистецтва, в якому розміщено 15 чорно-білих репродукцій творів художника 1870–1880 рр. та ін. Систематизація, дослідження зібрання запрошень є важливим підґрунтям для створення наукового каталогу, якому немає аналогів.

Навчальні книги діаспори у фонді відділу зарубіжної україніки НБУВ проаналізувала зав. відділу НБУВ, д-р іст. наук **Т. Д. Антоноук**. Найчисельнішими серед них, за словами доповідачки, є підручники української мови, літератури, історії та географії України. Було охарактеризовано найбільш популярні в діаспорі видання для початкової і середньої школи, виокремлено кілька етапів підручникотворення українського зарубіжжя.

Зав. сектору Науково-технічної бібліотеки ім. Г. І. Денисенка НТУУ «КПІ» **І. О. Литвиненко**, порушивши питання формування фонду цього підрозділу (він був створений у 2011 р.),

основну увагу приділила науково-популярним серіям видань XIX – поч. XX ст. Серед них: «Бібліотека Гешен», «Класики точних наук», «Бібліотека для самоосвіти», «Бібліотека економістів», «Нові ідеї в хімії», «Нові ідеї в фізиці» (назви серій подано в перекладі). Серійні науково-популярні видання, як справедливо підкреслила доповідачка, й сьогодні залишаються важливим джерелом наукового знання, непересічним явищем історії книги та книжкової культури.

Низку доповідей учасників секційного засідання було присвячено історичним колекціям у складі сучасних бібліотек. Як завжди цікаво виступив директор Бібліотеки ім. акад. М. О. Лавровського Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя, завідувач Музею рідкісної книги **О. С. Морозов**. Він розповів про одну з найцінніших складових фондového зібрання університетської бібліотеки – особову книжкову колекцію літературознавця, критика, письменника, публіциста, педагога та видавця С. П. Шевирьова (1806–1864). Ця колекція була придбана Ніжинським історико-філологічним інститутом 1876 р. і тоді ж опрацьована відомим бібліографом С. І. Пономарьовим. У XX ст. зібрання С. П. Шевирьова було розпорошене, а з 2014 р. співробітники Бібліотеки і Музею розпочали роботу з його виокремлення і введення описів книжок до відповідної бази даних, яка нині містить понад 6 тисяч записів.

Зав. відділу НБУВ, канд. іст. наук **О. С. Рабчун** у рамках співпраці з колегами з Бібліотеки імені Врублевських Академії наук Литви виявила примірники видань Віленького університету у складі родового книжкового зібрання Урбановських та Стажинських, характеристиці яких і присвятила свій виступ.

Підвищений інтерес у присутніх викликала доповідь головного бібліотекаря НБУВ **Г. А. Рявкіної**, присвячена історії Центральної єврейської бібліотеки ім. Вінчевського, що існувала у Києві з 1923-го і до кінця 1930-х рр. На той час кни-

гозбірня, за наведеними доповідачкою даними, обслуговувала понад 5 тисяч читачів і мала книжковий фонд 120 тисяч томів єврейської літератури різними мовами. У виступі також йшлося про долю цієї бібліотеки під час нацистської окупації Києва, а також про виявлені залишки її фондів, що нині зберігаються у НБУВ.

Останній умовно виділений тематичний розділ секційного засідання стосувався історії вітчизняної видавничої справи. Цій темі була присвячена змістовна доповідь бібліотекаря I категорії Науково-технічної бібліотеки ім. Г. І. Денисенка НТУУ «КПІ» **О. Д. Дигас**. Присутні з особливою увагою вислухали інформацію про маловідоме видавництво наукових і науково-популярних книг «Матезис», що існувало в Одесі у 1904–1925 рр. За даними авторки, воно випустило 183 книги, переважно з математики, фізики, хімії, астрономії, біології. Важливе місце у його доробку посідали перекладні видання.

Доповіді і повідомлення, оприлюднені на секції, були присвячені різноманітним питанням історії книги, книжкової культури. Вони містили цікаву, вкрай потрібну для фахівців інформацію, викликали жваву реакцію у присутніх, ставали приводом для обговорення нових шляхів, форм і методів дослідження книжкових колекцій та зібрань. Після завершення секційного засідання для колег з інших бібліотечних установ країни, зарубіжних гостей були організовані екскурсії до Інституту рукопису та відділу стародруків і рідкісних видань Інституту книгознавства НБУВ.

Любов Дубровіна,

д-р іст. наук, професор, чл.-кор. НАН України

Галина Ковальчук,

д-р іст. наук, професор

Тетяна Мяскова,

канд. іст. наук, старш. наук. співробітник НБУВ